

מזון עשבי מוחץ את השכל
דניאל שוורץ, ספר מקבים ב',
מבוא. תרגום. פירוש.*

ספר זה הוא אחד הכרכים הראשונים בסדרה חדשה בהוצאת יד בן-צבי: "בין מקרא למשנה. סדרת ספרים. ספריית דוד וימימה יסלזון". הספר יצא לאור בהידור שאינו רגיל בספרות מסוג זה במקומותינו: כריכת בד קשה, ניר עבה ומבריק, אותיות גדולות יחסית, וכחמישים איורים מרהיבי עינים. מלבד תמיכתם של הנדבנים שעל שמם נקראת הסדרה, הוא יצא גם בסיוע מועצת הפיס לתרבות ולאמנות ומשרד החינוך, התרבות והספורט, וכבר זכה בפרס להוצאה לאור של ספרי מופת – פרס שרת החינוך, התרבות והספורט בתחומי היצירה הספרותית לשנת תשס"ד. לפנינו איפוא ספר שגם ההוצאה לאור ותומכיה וגם משרד החינוך של מדינת ישראל רואים בו הישג הראוי לכל תמיכה ושבח שיכולים המדינה ומוסדותיה להעניק לפרסום חדש בעברית.

הספר כולל מבוא מקיף (למעלה משישים עמודים), ותרגום ופירוש, בו מופיעים בראש כל עמוד, באותיות גדולות, פסוקים אחדים בתרגום, ובתחתית העמוד, באותיות קטנות יותר, הערות פרשנות. לתרגום ולפרוש נלוים שנים עשר נספחים, הדנים בבעיות שהערות הפירוש אינן מספיקות להן; וכן ביבליוגרפיה, רשימת האיוורים, מפתח מקורות, מפתח שמות ועניינים, ומפתח מילים יוניות. המבוא, הפירוש והנספחים מתייחסים לספרות משנית בכמה וכמה לשונות, מתדיינים עם דברים שאמרו קודמיו של המתרגום/מפרש,

* הוצאת יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשס"ה (2004). 351 עמודים.

ודנים לא מעט גם בעניני יוגית. המלים והבטויים היוניים מופיעים בהם באותיות היוניות. נראה איפוא שמטרת הספר היא להגיש לקורא בתרגום גם פירוש מדעי מפורט ועדכני. כפי שיצא מתחת ידו של מי שמוצג לפניו כמומחה בשטח מדעי זה.

אבהיר בפתיחת דברי שאין אני חוקר של תולדות ישראל בתקופת הבית השני או של ההיסטוריה של היהדות ההלניסטית. לפיכך לא אתיחס במאמר זה לאותם צדדים של הספר המחיבים בקיאות ומקצועיות בדברים אלה. אני מקוה שבצדדים אלה של הספר יעסוק אחד המומחים לבית השני ולהלניזם היהודי במאמר ביקורת נפרד. אך הספר מגיש לקורא גם תרגום חדש של יצירה שנכתבה במקורה יוגית, והתרגום הוא לעברית. ביוגית אני עוסק כל חיי כחוקר. גם עברית היא שפה שאני מדבר בה יום יום – בתוך עמי אנכי יושב – וקראתי ולמדתי בה בימי חיי לא מעט טכסטים מסוגים שונים ומתקופות שונות. אתרכז איפוא בדיון בתרגום, גם מן הצד היוני וגם מן הצד העברי, ולעתים אגע גם בהערה הקשורה ללשון המקור או לדרך התרגום.

א. קטע לדוגמא

והנה קטע מן הפרק השלישי (עמודים 114-115), כדוגמא לטיב התרגום המוגש כאן לקורא העברי:¹

לאחר שנפל פתאום ארצה, מוצף על ידי חושך רב, נטלוהו והכניסוהו למיטה – אותו אשר זה עתה בליווי גדול וכל נושאי החנית שלו נכנס לאוצר האמור – ונשאוהו (החוצה) באין לו יכולת לסייע לעצמו בכלי נשקו, אחרי שהכיר בגלוי את כוח האל. והוא, מצד אחד, נפל מחוסר קול ומשולל כל תקווה

¹ הקטע הוא חלקו השני של הספור על נסיונו של הליודורוס, ראש השרים הסלאוקי, לבזוז את אוצרות המקדש בירושלם. בחלק הראשון מסופר כי התקיפו אותו שני צעירים שהופיעו במקום בדרך נס.

וישועה עקב ההתערבות האלוהית, ואילו הם, מצד אחר, בירכו את האלוהים אשר בפלא פיאר את מקומו שלו. והמקדש, שאך מעט קודם היה גדוש פחד ומהומה, בהופיע האדון המושל בכל נתמלא ששון ושמחה. מהר ביקשו כמה ממקורבי הליודורוס מחונו לקרוא לעליון שיעניק חיים לשרוע בנשימתו האחרונה ממש. והכוהן הגדול חשש שמא תהיה מסקנת המלך שאיזושהי התקפה על הליודורוס בוצעה בידי היהודים, ולכן הביא קרבן למען הצלת האדם. ובזמן שעשה הכוהן הגדול את (קרבן) הכפרה, שוב הופיעו לפני הליודורוס אותם הצעירים, לבושים באותם הבגדים, ובעמדם אמרו: 'הודה הרבה לחונו הכוהן הגדול, כי בגללו העניק לך האדון חיים. ואתה, שהולקית מן השמים, ספר לכל את גודל כוחו של האל'. ולאחר שאמרו את הדברים האלה הם היו לבלתי־נראים.

מה זה? מה פירוש "מוצף על ידי חושך רב"?² כיצד הכניסו לחדר האוצר של המקדש – שם מתחולל הספור – מטה – ולא נחה דעתם עד שנשאו את הליודורוס אל מחוץ לחדר האוצר במטה של ממש? מדוע לא השתמשו באלונקה?³ ומדוע – לאחר שכבר נפל הליודורוס פעם אחת והוצא מן החדר ב"מיטה" – שוב "נפל מחוסר קול" וכו'? האם נפל הפעם מאותה מטה משום שלא קל היה ל"כל נושאי החנית" להעבירה בדלת החדר – ואולי גם הפריעה להם החנית שנשאו בתוקף תפקידם?⁴ ומה זה "שרוע בנשימתו האחרונה" – ועוד "ממש", כלומר: שרוע בה פשוטו כמשמעו? בודאי היתה זאת נשימה ענקית, שכל הגוף השתרע עליה. ומדוע הציעו אותם שני הצעירים

² מדוע, למשל, לא "אפוף חשכה גדולה"? המקור היוני היה סובל זאת.
³ ואכן, המלה היונית שבמקור פירושה אך ורק "אלונקה", ומעולם לא שמשה במשמעות "מטה". בהערה מסביר שוורץ: "למיטה, כלומר לאלונקה...". אז למה לתרגם אחרת, ועוד תרגום שגוי?
⁴ הכונה היא לכך שכבר נפל קודם ועתה מונח היה על אותה "מיטה" כתוצאה מנפילתו. לא לשוא משתמש המקור היוני בצורת הפרפקטום.

להליודורוס שיגיד לחונוני תודה "הרבה"? האם היו הם מיוצאי אחת הארצות הדוברות גרמנית? ומי הוא אותו "האדון" שהעניק לו חיים?⁵ וכיצד הולקה הליודורוס "מן השמים"? האמנם ירד שוט ארוך מן השמים והפליא בו את מכותיו?⁶ ומדוע "היו לבלתי נראים"? רק משום שזאת דרך בטוי אידיומטית במקור היוני? האם יהיה עלינו לתרגם לאנגלית "היה כלא היה" כ־he was as was not, וכל זאת משום נאמנות מילולית שלא במקומה לבטוי האידיומטי העברי?⁷ עוד נעמוד על אותה נאמנות כביכול למקור. בינתיים, אביא עוד כמה בטויים מעין אלה שנתקלנו בהם כאן. הערות הסבר אביא, כפי שעשיתי עד כה, בתחתית העמוד, שלא לפגוע ברצף הקריאה בעברית.

ב. עוד דוגמאות בעברית

עמוד 81, א יד: "הם כותתו במקדש של נאניאה". **עמוד 100, ב לב:** "שהרי טיפש הוא להאריך"⁸. **עמוד 109, ג טז:** "וזה ממש מחץ את

⁵ "אדון", או "האדון" הוא תרגומו של שוורץ למלה היונית κύριος, שכבר בתרגום השבעים היא מתרגמת את השם המפורש או את שם האדנות. מדוע להניח שקוראיו של ספר מקבים ב' לא הכירו שמוש זה של המלה היונית?

⁶ גם כאן יש לנו מטפורה, "לקה בידי שמים". לקוראים יודעי יונית: במקור ἐξ οὐρανοῦ μεμαστιγωμένους. כידוע לכל מי שזוכר את המשפט הראשון של הרודוטוס במקור היוני – כלומר, לכל חוקר קלאסי, ובפרט לכל היסטוריון עתיק הראוי לכנוי זה – משמשת מלת היחס ἐξ בצירוף לפועל או לפרטיקיפיום פסיבי כציון לעושה הפעולה.

⁷ "היו לבלתי נראים" הוא בטוי שעלול לבלבל את הקורא: כאלו הפכו, באותו רגע, ל"רואים ואינם נראים". משמעות הבטוי האידיומטי היוני הוא "נעלמו מן העין": דבר המקובל בתיאורים המיתולוגיים בסוף ספור התגלותו של אל או נציגו של כוח אלהי.

⁸ εὐθες. אך האמנם חייבים אנו לתרגם שם תואר בשפת המקור בהכרח לשם תואר בשפת התרגום, גם כאשר שם התואר מתיחס בלשון היעד רק לבני אדם ובעלי חיים, ולא לנושאים מופשטים? "רעה חולה" = a sick evil?

השכל" – כיצד, שואל אני, מוחצים שכל?⁹ **עמוד 149, ה כז:** "את כל (היהודים) שיצאו לראות את המחזה הוא דקר כאחד, ובריצה פנימה אל תוך העיר עם כלי נשקו הפיל המונים רבים" – שמשון והירקלים מחוירים כנגד גבור סלאוקי זה, שדקר בדקירת חנית אחת את כל היהודים היוצאים מן העיר, ולא נחה דעתו עד שנכנס בריצה "פנימה אל תוך העיר" (אלא מה? החוצה אל תוך העיר?), כשהוא מנפנף בכלי נשקו ומפיל חללים.¹⁰ **עמוד 150, ה כז:** "ובאכלם מזון עשבי הם התמידו לא ליטול חלק מן הטומאה".¹¹ **עמוד 211, י יג:** "הוא הרעיל את עצמו והשאיר את החיים מאחוריו" – לבי לבי לאותם חיים. מה יעשו ללא בעליהם שעזבם לאנחות? האין בעברית בטוי כמו "שבק חיים"? **עמוד 238, יא ט:** "הוא טבח שתי רבוא וחמשת אלפים

⁹ ההערה על בטוי "עברי" זה בתחתית העמוד מעידה על חוסר מיומנותו הפילולוגית של המתרגם. משמעותו הראשונית של הפועל היוני הוא "לפצוע"; אך כיון שהוא מופיע גם ביא ט, ושם אחד ממושאי הן חומות – והרי אי אפשר לפצוע חומות! – הבה נתרגם גם כאן "למחוק". כאילו היתה לכל פועל, בכל מקום שהוא מופיע, אותה משמעות אחת ויחידה – המשמעות המופיעה ראשונה במלון שהשתמשנו בו. אגב, המלה המתורגמת כ"שכל" היא δίαυοια, ו"שכל", או "חשיבה שכלית" היא רק אחת ממשמעויותיה. באוצר המונחים הסטואי, שהשתמשו בו באותה תקופה גם מי שלא היו אמונים על דקויותיה של הפילוסופיה הסטואית, משמש שם עצם זה לציון החלק החושב של הנפש שהוא – ככל הדברים בעולמם של הסטואים – חומרי, ומושבו בלב האדם. מדוע איפוא לא "קורע לב"?¹⁰ שמא משתמש כאן המחבר בבטויים מטפוריים? שמא הוא – ואנשי צבאו – דקרו למות את כל היהודים הסקרנים **עד אחד**? ושמא גם מה שנעשה באותה ריצה פנימה אל תוך העיר" לא עשה אותו גבור בשתי ידי, אלא בעזרת אנשיו?¹¹ מדוע, למשל, לא "וניזונו מעשבים"? והרי פרטיקיפיום של הפועל "ניזון" מופיע ביונית. לכל היותר – למען הדיוק שלא במקומו – "והם ניזונו ממאכלי עשב". ואם כבר לדייק עד תום, צריך היה להיות "ובהיותם ניזונים כל הזמן – ר' להלן – מאוכל עשבי". ומדוע "ליטול חלק מן..." ולא "ליטול חלק ב..."? עד כאן לענין אידיומטיקה עברית פשוטה: אך ראינו כבר מה לשוורץ ולעברית. לקוראי יונית: הפועל ששוורץ מתרגמו "התמידו" מתקשר במקור היוני, ללא צל צלו של ספק, לאכילת העשב ולא להמנעות מאכילת מאכלות אסורים. המבנה התחבירי כאן הוא בסיסי.

גוויות" – "וידוא הריגה"¹²? **עמוד 270, יד לו:** "אתה ה', ... שמר בלא אלח לנצח את הבית הזה אשר אך זה מקרוב טוהר". **עמוד 284, טו לד:** "וכולם בירכו כלפי השמים ... ואמרו: 'ברוך הוא אשר שימר את מקומו שלו בלא אלח'!" – מה זה "אלח"???

ואלו רק כמה דוגמאות לנסיונו של המתרגם להביא בעברית – או במה שסבור היה שהוא עברית – תרגום מילולי ככל האפשר של מה שנראה לו שהוא מצא במקור היוני. כאילו אין הלשון היונית משתמשת במלים במשמעויות שונות, לעתים במשמעויות מטפוריות, ועלינו לתרגם מלה במלה, במשמעות הבסיסית ביותר, כדי שיטעם הקורא "את טעם המקור היוני". אולם, זה טעם שהקורא היוני בן דורו של המחבר שוב לא טעם, משום שהבנתו הטבעית בשפת אמו (או ב"שפת התרבות" של תקופתו) לא הוגבלה למשמעויות הבסיסיות – ולעתים האטימולוגיות – שחפש ומצא במלונים המודרניים.

"שיטה" זאת של תרגום מילולי עד לגיחוך ולחוסר הבנה אינה מקרית, ואינה רק תוצאת שליטתו החסרה והדלה של המתרגם בעברית. במבוא, עמוד 68, כותב שוורץ:

אם ככלל יש תרגומים המבקשים לקרב את הספר אל הקורא ויש המבקשים לקרב את הקורא אל הספר, הרי התרגום הזה נוטה יותר לקרב את הקורא אל הספר.

ואילן גדול מצא לו להתלות בו – וממנו גם שאב את הבטויים המרשימים המופיעים במשפט זה: מאמרו של חוקר הספרות הארמית הסורית (Syriac) סבסטיאן ברוק.¹³ ואמנם את הבטויים "לקרב את הספר... לקרב את הקורא" לקח שוורץ מעמוד 73 של אותו מאמר. אלא מאי? שוורץ לא דקדק בכונתו של אותו מאמר, ובכך הוא מטעה

¹² ביונית "גופים" – אך עדין גופים שהיו חיים כשהרגום הוא וחיליו. מדוע לא בעברית "נפש"?

¹³ Sebastian Brock, 'Aspects of Translation Technique in Antiquity', *Greek, Roman and Byzantine Studies* 20, 1979, pp. 69-87.

את קוראיו. ברוק אינו דן בדרכי תרגום הנוהגים – או שטוב להם שינהגו – בעולמנו המודרני. מאמרו דן רק בטכניקות שונות של תרגום שהיו רווחות בעולם ההליניסטי-רומי ובעולמה של הנצרות במאות הראשונות לקיומה. יתר על כן, כבר באותו עמוד ובסמוך לו מבהיר ברוק איזה סוגי טכסטים נהגו באותו עולם לתרגם "מילולית", ואיזה טכסטים תורגמו כבר אז "תרגום מפרש". הטכסטים שתורגמו אז מלולית ככל האפשר היו טכסטים משפטיים, בהם כל מלה ובטוי חשובים; טכסטים שתורגמו לצורך תלמידי שפה זרה (ואין צורך לפרש מדוע נדרש כאן תרגום מלולי ככל האפשר); וטכסטים שנחשבו מקודשים – שכן בדבר האל יש לכל מלה משמעות מדויקת משלה, ואפילו לסדר המלים יש משמעות. והרי ספר מקבים ב', גם אם מלא הוא רעיונות דתיים נשגבים, מעולם לא נחשב אצלנו לספר מקודש שנכתב בהשראה אלהית, שכל מלה בו במשמעותה ובמקומה המיוחדים לה, ו"המחוקק לא יזק".

אך האם הבין שוורץ את כל דקויותיו של הסגנון היוני שבטכסט המקורי, עד כדי כך שיוכל "לקרב את הקורא" למה שבאמת הוא משמעות המקור? ראינו כבר שלא כן הדבר. שוורץ מתיחס, לעתים קרובות מדי, למלים בלשון המקור כאלו היתה לכל אחת מהן משמעות אחת וקבועה – בדרך כלל המשמעות הראשונית והבסיסית המופיעה במלונים, או המשמעות האטימולוגית – ואין לחשוך במחבר שהשתמש בה במשמעות משנית, שמוש מושאל, או שמוש מטפורי. וקוראי יונית הבינו כבר מהערותי שיש מקומות שבהם שוורץ סתם אינו מבין מה כתוב ביונית.

ועברית? לפני שאמשיך ביתר פרוט בעניני יונית, אביא – הפעם ללא פרושים והערות – עוד כמה דוגמאות מן התרגום, שיתרגל הקורא לטעום את טעמה של העברית המיוחדת במינה שהנחיל לנו שוורץ.

עמוד 110, ג כא: "והתבקש לרחם (למראה) נפילת האפים של כל העדה בערבוביה שלמה". **עמוד 118, ג ד:** "ושאפולוניוס ... מלכה את רעתו של שמעון". **עמוד 133, ד לז:** "ובכן, אנטיוכוס היה מוטרד ברוחו ונפנה לרחמים ולדמעות". **עמוד 175, ז לד:** "אל תמריא בצהלת שוא על תקוות עמומות". **עמוד 179, ח ז:** "הוא נהג לקחת

במיוחד את הלילות כמשתפי פעולה בהתנפלויות כאלה". **עמוד 219, יא א-ב:** "ססבל לגמרי בקושי את שאירע... ובא על היהודים". **עמוד 235, יב טו:** "אשר השליך למטה את יריחו בימי יהושע". **עמוד 260, יד ה:** "אך הוא תפס שעה המשתפת פעולה עם איולתו". **עמוד 277, טו יג:** "מוקף שגב שהיה איכשהו מפליא ומפואר במידה הרבה ביותר". **עמוד 279, טו יט:** "גם הנשאים בעיר היו מוטרדים במצוקה לא שולית באשר להתקפה בשדה הפתוח". – והייתי יכול להוסיף כהנה וכהנה, מכל עמוד של תרגום זה. (דוגמאות נוספות יבואו, בהקשרים אחרים, בהמשך הדיון.)

ישאל הקורא, האמנם כך מתבטא המחבר במקור היוני? האם גם היונית שלו היא צולעת ונלעגת כעברית שבדוגמאות שהבאנו עד כה? איש לא יטען שמחבר ספר מקבים ב' הוא מרבי הסגנון בספרות היונית ההלניסטית. אך גם במקומות שבהם הוא משתמש – לצורך כתיבת ההיסטוריה "הפתיטית", הרגשנית, כפי שמכנים החוקרים סוג זה של היסטוריוגרפיה – במלים נדירות, "נשגבות", ובלשון "גבוהה", דבריו מובנים לכל מי שקורא יונית של אותה תקופה. ואם יש בהם לשון מסורבלת, ובטויים "גבוהים" מן הנדרש, ואפילו "פרחוניים", הרי לשון כבדה, עלגת ונלעגת אין בהם. לשון זאת היא תרומתו הבלעדית של שוורץ, השואף – ואומר זאת תוך חקוי לשונו היחודית – לקרב את הספר לעברית איזושהי שממש משתפת פעולה לגמרי לא שולית איכשהו עם רגישותו הלשונית במידה הרבה ביותר. אעבור עתה לכמה צדדים של התרגום וההערות שיעידו על "רמת" שליטתו של המתרגם בלשון היונית. כאן יהיה עלי לעמוד על פרטים טכניים שרק יודעי יונית יוכלו להבינם עד תומם. אשתדל, במדת האפשר, להסביר מה שניתן להסבירו גם למי שאינו קורא יונית.

ג. יונית וידיעת יונית.

1. שתי מלים קטנות

כבר ראינו, בקטע הארוך שהבאנו בראשית דברינו, את הבטוי המשונה "והוא, מצד אחד... ואילו הם, מצד אחר". בטויים מסוג זה חוזרים ונשנים בתרגום (למשל, עמודים 117-116, 148, 209, 263 – כאן משתמש המתרגם ב"מכאן... מכאן": למה לא "מכאן... משם"?).

מה הם הבטויים היוניים כבדי המשקל המסתתרים מאחורי בטויים עבריים אלה?

מי שקרא את עמוד 52 של המבוא יגלה שכאן "המחבר נוקט עוד שני תכסיסים המקדמים את הסיפור, והמאיצים את הקריאה... הוא מרבה להשתמש בצירופי 'מצד אחד... מצד אחר' וכו'". אמור מעתה, יש לנו כאן תכסיס לשוני המיוחד למחבר ספר זה, ונועד לקדם את קריאת הספור ולהרבות את המתח. ואכן, בהערה ארוכה בעמוד 112, על ג כב, ניתן לנו גם שמו של תכסיס לשוני – או מוטב, ריטורי – זה: inclusio. ואף מדרש אגדה ניתן לנו בהערה זאת: "ממש כמו במחזה הוא מגיש לנו (באמצעות δέ ... μέν, כלומר 'מכאן... ומכאן') את שני המחנות, את היהודים המוטרדים והמתחננים לאל 'המושל בכול'... לעומת הליוודורוס הנחוש".

נתחיל מענין הצורה הריטורית inclusio. מלה זאת היא תרגום בלתי מוצלח ללטינית של התכסיס הריטורי/הלשוני הידוע עד היום בלשונות המערב בשמו היוני ἑπαναδίπλωσις, שפירושו המלולי "חזרה שיש בה כפילות". תכסיס זה מתבטא בחזרה על אותה מלה, או על אותו בטוי, באותו מקום במשפט ("שלוש שלום לרחוק ולקרוב"), או במקומות שונים במשפט אחד או במשפטים סמוכים ("שלוש לאזרחי ישראל, ולתושבי ירושלם שלום"; "יפה דרש ר' אליעזר. יפה דרש גם ר' עקיבא"). אין לצורה ריטורית זאת ולשתי מלות השמוש ששוורץ מתרגמן כ"מכאן... ומכאן", או "מצד אחד... ומצד אחר" ולא כלום. היכן "גילה" שוורץ את הקשר השגוי בין שני דברים שונים אלה אפשר רק לנחש. ככל הנראה, מצא דבר זה – או בדומה לו – "איפשהו" בספרות המשנית שקרא, וידיעותיו ביונית ובריטוריקה עתיקה לא עמדו לו לבדוק מה משמעות הדברים ומה מדת האמת שבהם. אך די בנחושים. נעבור איפוא לשתי מלים קטנות אלה, ששוורץ רואה בשמוש בהן אחד מן התכסיסים המיוחדים למחבר ספרנו: δέ ... μέν. ליודעי יונית אין צורך להסביר את הכשל בתיאור מיליות אלה כתכסיס המיוחד את מחברנו, או כתכסיס ריטורי בכלל. אנסה להסביר למי שעוד לא התקדם דיו בידיעת יונית. בדפוסים וכתבי יד של ימינו, יש סמני פיסוק וחלוקה לפסקאות המעמידים את הקורא על היחס בין המשפטים השונים ובין חלקיהם.

בעולם העתיק לא היו לא סמני פיסוק ולא פסקאות, ועד לתקופה מאוחרת לא היתה אפילו הפרדה בין המלים: הכל נכתב בהמשך אחד. כדי להבהיר לקורא מה היחס בין החלקים השונים של הטכסט שלפניו, השתמשו ביונית (ובלטינית) בכל מיני מלים קצרות, שהמדקדקים של ימינו מכנים אותן particles, ובעברית נהוג לכנותן מיליות. אלו מלים שאין להן משמעות או משמעויות, אלא רק תפקידים סגנוניים ותחביריים. הן דומות למלים עבריות, כגון "אלא" או "אולם", שאינן מצביעות על שום גוף, תכונה או פעולה בעולם הממשי, אלא רק על כך שמה שיבוא בטכסט מכאן ואילך עומד בנגוד למה שנאמר עד כה; או למלה "איפוא", המצביעה על כך שמה שיבוא הוא מסקנה ממה שכבר נאמר.

שתי המלים שאנו עוסקים בהן – μέν ... δέ – אף הן מסוג אותן מיליות. לעתים הן באמת מצביעות על ניגוד בין שני חלקי משפט או בין שני משפטים סמוכים. אך ברוב המקרים, אין לנו כאן ניגוד של ממש, אלא רמז לשנוי כוון המשפט או הפסקה. הראשונה משתי מליות אלה מזהירה את הקורא שלפניו עתה לא משפט או קטע פשוט ההולך למישרין מתחלתו ועד סופו, אלא משפט מחובר או מורכב, או קטע בן כמה משפטים, שבמהלכם משתנה הנושא, הנשוא, אחד מהתארים או תארי הפעולה – משתנה, אך לא בהכרח מנוגד למה שקדם לו. השניה מורה לו שכאן מתחילה אותה "תפנית".

נביא דוגמא מהתרגום שלפנינו להדגשה שלא במקומה של מיליות אלה. בעמודים 147-148 נאמר לנו על פיליפוס – בתרגום שלפנינו – "שהיה בן העם הפריגי, מצד אחד, ואילו באופיו, מצד אחר, ברברי יותר ממי שמינהו". פריגים רבים שרתו בצבא הסלאוקי. פיליפוס היה איפוא אחד מאותם פריגים, והיה – נוסף לזה – גם ברברי יותר מהמלך אנטיוכוס. היכן כאן הניגוד? השימוש בשתי המיליות אינו אלא אזהרה לקורא שיש המשך למשפט, ויאמר בו עוד דבר נוסף.

בימים הטובים שבהם עוד למדו יונית בבתי הספר, היו מורים – ולא הטובים שבהם – שהקפידו דרך שגרה שבכל מקום שמופיעות שתי מיליות אלה, יתרגמו אותן התלמידים on the one hand...on the other hand. כשהגיעו התלמידים לאוניברסיטה, היו מסבירים להם שכאן אין לנו תמיד ובכל מקרה ומקרה ניגוד, אלא רק רמז לכך

שהמשפט, או הקטע, נמשך ומשנה או מוסיף משהו במבנהו או במשמעותו. מכאן ועד לדיוק מוחלט בתרגום מלים אלה תמיד כנגוד – ועוד למדרשים המראים את מעשי תקפו וגבורתו של נגוד זה,¹⁴ ולכנוין של שתי מיליות אלה בשם תכסיס ריטורי שאין לו ולהן ולא כלום – ארוכה הדרך.

אוסף עוד – וגם זה גלוי וידוע לכל מי שקרא טכסטים יוניים מכל התקופות – שהשימוש בשתי מיליות אלה, לא זו בלבד שאין הוא תכסיס ריטורי, אלא אין הוא מיוחד לסופר זה או אחר. כל סופר יוני משתמש במליות אלה – ואחרות – בכל יום ובכל עת ובכל שעה. כשלמדו אותנו בצעירותנו לתרגם מאנגלית ליונית, אחד הדברים הבסיסיים והראשונים שלמדנו הוא השימוש במיליות אלה.

2. גניטיבוס כנושא הפועל

כאן ספק ביד, אם אוכל להסביר כהלכה לקורא שעדין אינו רץ ביונית מה טיבו של הכשל החמור שנכשל בו שוורץ. אפנה איפוא בסעיף קטן זה רק לידועי יונית. בעמוד 86, א לב, מתרגם שוורץ:

בהיעשות הדבר פרצה להבה ונאכל האור העולה מן המזבח שממול.

בפסוק לא, מיד לפני הפסוק שלנו, "ציווה נחמיה לשפוך את שארית המים על אבנים גדולות". אמור מעתה, הלהבה שפרצה על האבנים שליד המזבח היא שאכלה את האור שעל המזבח שממול אותן אבנים. הא כיצד? ביונית:

ὡς δὲ τοῦτο ἐγενήθη φλόξ ἀνέφθη, τοῦ δὲ ὑπὸ τοῦ θυσιατηρίου ἀντιλάμπαντος φωτὸς ἔδαπανήθη.

¹⁴ ר' גם את ההערה לפסוק ו, בעמוד 275, שגם הוא מדרש מאותו סוג.

האור שזרח מן המזבח, ממול האש שעל האבנים הגדולות, מופיע כאן ביחסת הגניטיבוס (על סוגו של הגניטיבוס כאן חלוקות הדעות, ולא אגע בבעיה זאת). רק שמות עצם ביחסת הנומינטיבוס יכולים לשמש נושאי הפועל הראשי במשפט. לפיכך ברור כשמש שאין אותו אור שזרח מן המזבח יכול להיות נושא הפועל ששוורץ מתרגמו "נאכל". מה ש"נאכל" – או מוטב, ככה או דעך – היא דוקא האש שעל אותן אבנים. ללמדך שאותה אש, גם אם הודלקה אף היא בדרך נס מאותו החומר – המים הנדלקים, נפט, "נפתא" במקור היוני – אין כוחה במקום אחר ככחו של האור שעל המזבח עצמו. זה חלק מן הנס: האור שעל המזבח גובר על כל אור או אש שנדלקו מאותו חומר חדש ופלאי במקום אחר, אפילו במקדש עצמו. וכך, למשל, מתרגם כאן כהלכה אברהם כהנא: "ובהעשות הדבר הזה עלתה להבה וכזרוח האור לעומתה מעל המזבח ככתה". יש לנו איפוא תרגום שגוי ביונית בסיסית – וענין היחסה היכולה לשמש כנושא הפועל הוא מן הדברים הבסיסיים ביותר, שלומדים אותם בשנה הראשונה ביונית – וגם שבוש של פרט חשוב בספור הנס.

בדומה לזה בעמוד 193, ט ב, שאני מבקש מן הקורא האמון על היונית לבדקו מול המקור, מתרגם שוורץ "הזדרזו ההמונים לפנות לעזרתם של כלי הנשק". אך במקור:

τῶν πλεθῶν ὀρησάντων ἐπὶ τῇ τῶν ὀπλων βοήθειαν ἐτρέψησαν.

אותם המונים שוב מופיעים כאן ביחסת הגניטיבוס – והפעם ללא ספק גניטיבוס אבסולוטי. הם אינם יכולים איפוא להיות נושא הפועל. אשר ל"לפנות", הפועל הוא פסיבי, משמעותו היא "הופנו [אחור]" – כלומר הובסו ונסוגו – והכונה היא לאנשי אנטיוכוס. פועל דומה (בפרטיקיפיום), הנגזר מאותו שורש, מוסב על אנטיוכוס בהמשך המשפט, ושוורץ מתרגמו "ניגף". מה שנאמר כאן הוא: "וכאשר מהרו ההמונים אל הנשק הובסו [אנשי אנטיוכוס]". וכך מתרגם – כהלכה מבחינת המאורע – התרגום האנגלי הישן "של המלך ג'ימס":

whereupon the multitude running to defend themselves with their weapons put them to flight¹⁵, ביתר דיוק, מתרגם: sed multitudine ad arma currente in fugam versi sunt .

כאן מדובר בפרט קטן מבחינת התוכן: מפלת אנטייכוס וצבאו ברורה ממילא מהמשך המשפט. אך לתרגם גניטיבוס אבסולוטי בנושא הפועל???

כך גם בעמודים 272-273, יד מג: "והאספסוף כבר זרק את עצמו פנימה [עוד פנינה עברית!] דרך פתחי השערים". טוב, ביונית, גניטיבוס אבסולוטי: "וכאשר התפרץ ההמון לפנים מן השערים"¹⁶. טוב, אין כאן שנוי משמעותי בעובדות – אך מי שאינו יודע לזהות גניטיבוס אבסולוטי ביונית, ולהבין שאין הוא יכול להיות נושא של פועל פניטי, ילך וישוב לביתו ואל יתהדר במומחיותו במשמעויות המקור היוני, עד שהוא הולך לו ומשבש את הלשון העברית לשם דיוק, כביכול, של המקור.

3. עוד כמה שגיאות משגיאות שונות ביונית כאן אשתדל, בכל מקום שאפשר לעשות זאת, להסביר גם לקורא שאינו רץ ביונית.

עמודים 98-99, ב כט: "ואילו השולחים את ידם לצבוע בשעווה או לצייר חיות". במקור, המלה המתורגמת כאן "לצייר חיות" היא ζωγραφῆν. פרוש פועל זה ביונית – מראשית הספרות שבידינו – הוא "לציר" – כל דבר שמצירים. אמנם מקורה האטימולוגי של המלה פרושו "לכתוב בעלי חיים"; שכן הציר היוני בדרך כלל לא ציר "טבע דומם", אלא בעלי חיים ובני אדם על רקע זה או אחר. אך

¹⁵ כי בלטינית עומד לרשותו האבלטיבוס האבסולוטי, המקביל לגניטיבוס האבסולוטי היוני. אך גם בלטינית אין לנו פרטיקיפיום אקטיבי שיש בו משום קדימה בזמן, והירונימוס נאלץ לתרגם לפרטיקיפיום שוה זמן.
¹⁶ ἔσω τῶν θυρωμάτων אינו "דרך השערים", אלא "לפנים מן השערים". האם לא שמע שוורץ מימיו על תואר פועל המשמש, בצירוף לגניטיבוס, כשזה ערך למלת יחס?

בזמנו של המחבר, שוב לא חש הקורא – או הכותב – במקורה האטימולוגי של המלה, כשם שהקורא או הכותב, או הדובר, עברית, זה עידן ועידנים שוב אינו חש במקורה האטימולוגי באסטרולוגיה הקדומה של המלה "מזל", או במקורן האנטומי והחברתי של המלים "נכבר" ו"נקלה". עוד בנערותי למדתי שאטימולוגיה אינה ערוכה לפרושה של מלה בגלגוליה המאוחרים.

עמוד 132, ד לד: "ושידלו במרמה". אבל במקור יש לנו הפועל בצורתו הפסיבית, "ושודל במרמה". מבנהו התחבירי של הפסוק, כפי שנמסר לנו בכתבי היד, מוקשה, ועורכים ומתרגמים שונים מתרצים כל אחד בדרכו. אך לתרגם פועל פסיבי כאלו היה אקטיבי – מה גם שאותו הפועל בצורתו האקטיבית מופיע בהמשך אותו משפט? שוב ענין לצורות בסיסיות ביונית, שלומדים אותן במכינה למתחילים.

עמוד 133, ד לו: "על אודות הריגתו הבלתי סבירה של חוניו". בעברית, "בלתי סביר" הוא דבר שספק אם אמנם קרה. בקטע שלפנינו, אין ספק שחוניו נרצח, ובמרמה. במקור:

ὑπὲρ τοῦ παρὰ λόγον τὸν Ὀνίαν ἀπεκτονηθῆναι.

לא יונית משובחת למדי, והבטוי שאנו דנים בו אינו מה שהקורא יונית אטית היה מצפה לו. פרושו "חסר ההגיון". אך אפשר לנחש את כונת המחבר. היה זה כאלו אמר "הריגתו חסרת הטעם".¹⁷ חוניו לא חטא ולא פשע. אלו נהרג, אפילו ללא משפט, על חטא שחטא, ניתן היה לומר שהיה טעם, היתה סבה, להריגה. הריגתו היתה איפוא ללא סבה מספקת. אך היא סבירה ביותר: אין ספק שהיא קרתה.

עמוד 144, ה יא: "הוא תפס את העיר בקצה החנית". **עמוד 214, י כד:** "לתפוס את (ארץ) יהודה בקצה החנית".

¹⁷ אולי יש כאן שמוש בלשון הדבור של זמנו ומקומו של הכותב. ביונית של היום, משמעותה העקריית של המלה λόγος היא "סבה", או "עלה". לשמוש זה יש תקדימים במקומות בודדים בספרות היונית "הקלאסית", ופה ושם בספרי "הברית החדשה".

כיצד "תופסים" עיר או ארץ "בקצה החנית"? ומדוע "לתפוס"? שמא תקום אותה עיר או ארץ ותברח לה? הפועל המתורגם כאן כ"לתפוס" הוא λαμβάνω, שפירושו הראשוני הוא "לקחת, לקבל, להחזיק ב...". ובהקשרים צבאיים (כמו בשני הפסוקים שלפנינו), "לכבוש". אשר לאותו "קצה החנית", ביונית יש לנו שם התואר δοριάλωτος, שפרושו האיטימולוגי הוא "נתפס בחנית" – ואין כאן כל "קצה" ביונית. שוורץ עצמו כותב בהערה לפסוק בעמוד 144: "הביטוי, החוזר להלן, י כד, פירושו 'ככיבוש צבאי', ומביא מקבילה מפוליביוס שמצא, כדרכו, במלון לפוליביוס של מאורסברגר. אם כן הדבר, מדוע להכביד על הקורא ולתת לו בגוף התרגום, במקום את משמעות המלה בתקופתו של המחבר, דוקא משמעות איטימולוגית כביכול – בתוספת אותו קצה שאינו אפילו חלק מן האיטימולוגיה? הנה שוב, נטיתו של שוורץ להניח שכדי "לקרב את הקורא אל הספר", עלינו לתת לו את התרגום "הצמחוני" והאיטימולוגי ביותר של כל מלה, גם אם המחבר העתיק וקהל קוראיו שוב לא חשבו על אותה איטימולוגיה – ועל אותה משמעות ראשונית – כשהשתמשו בצורה מטפורית במלה שחוקה זאת. ולא נחה דעתו עד שהוסיף לאותה חנית את ה"קצה" – אולי משום שנוכח בבטוי האנגלי at spear-point? כך יכול עתה הקורא העברי להשתעשע בדמיונו בהישגיהם של אותם גבורי קדם יוניים, שתפסו עיר גדולה, או ארץ שלמה – אולי "בריצה פנימה אל תוך העיר"?¹⁸ – בקצה החנית שבידם.

עמוד 146, ה יז: "המריאה עליו בינתו". **עמוד 147, ה כא:** "בהתנשאות ובהמראת לב".

הפועל היווני שהמחבר משמש בו בשני המקומות הוא μεταωρίζομαι, שפרושו "להיות נישא באויר". אשר למלה היונית המתורגמת כאן "בינתו", הרי היא אותה המלה שבמקום אחר – ראו דוגמאות בתחילת סעיף ב' לעיל – תורגמה כ"שכל" – כן, אותו

¹⁸ ר' לעיל, הערה 10 והקשרה.

השכל ש"נמחץ" שם. כבר הערתי על כך שבעולם המושגים הסטואי, מסמנת אותה מלה את החלק החושב של הנפש, שהוא גופני ומצוי בלב האדם. והנה בא המחבר ומאשר לפי תומו דבר זה: שכן בפסוק השני שהבאנו כאן, מה ש"ממריא" הוא הלב. מדוע איפוא ללכת סחור סחור? הרי יש לנו בעברית "גבה לכו", ו"גובה לב".

עמוד 152, ו ג: "ולגמרי קשה היתה הסתערות הרוע".

χαλεπή δὲ καὶ τοῖς ὅλοις ἦν δυσχερὴς ἢ ἐπίτασις τῆς κακίας.

מה שמתורגם כאן כ"לגמרי" הוא בטוי ברבים שאינו סובל משמעות זאת. משמעותו היא "לכולם" – לכל אותם יהודי ירושלים שהיו שומרי אמונים. אך כדי להבין זאת צריך היה המתרגם לדעת שביונית של המחבר – והיונית ההליניסטית בכלל – יש כבר שנויי משמעויות ומושגים של מלים ובטויים הקרובים יותר ליונית של ימינו מאשר ליונית ה"קלאסית". שם התואר ה"קלאסי" ל"כולם", πάντες, הוחלף בלשון המדוברת של אלכסנדריה (ומקומות אחרים) ב-ὅλοι, שפרושו ביונית האטית היה "שלמים" – וכך משמשת מלה זאת ביונית עד היום. אך מדוע נצפה לידיעה כה "פרטנית" בתולדות היונית ההליניסטית (שהמחבר – מה לעשות? – כותב בה) ממי שאינו מבחין אפילו בין גניטיבוס לנומינטיבוס ובין צורות פעילות וסבילות של פעלים?

אשר ל"הסתערות הרוע", אעיר בקצרה שהמדובר כאן אינו בהסתערות אלא בהתפשטות, ולא ב"רוע" הכללי והמופשט, אלא ב"רשעות". ויעיד על כך הפסוק הבא (ד), המתאר מעשים של רשעות והוללות שהתרחשו אז במקדש עצמו – והוא מתחיל באותה מלית יונית הקרובה במושג ל"שהרי" בעברית: כלומר, הוא מפרש על דרך התיאור המפורט את פסוק ג. אך למה לעסוק בהקשרים? ההערה לפסוק זה עוסקת – כמנהגו של המתרגם – במשמעותן של מלים.

עמוד 205, י ב והערה: שוורץ מעיר שהמלה שהוא מתרגם כ"גויים", ἄλλόφυλοι, מופיעה במקבים ב' רק כאן ובפסוק ה של פרק זה – וזאת עוד ראייה לכך שקטע זה חובר על ידי אנשי ארץ ישראל. מסתבר שהלך לו המתרגם אצל המלון לתרגום השבעים של Hatch & Redpath, ואמנם מצא שם ששם העצם הזה מופיע רק בשני

מקומות אלה – וחסל סדר בדיקה. אלא שפרח מזכרונו שם עצם אחר, מופשט יותר, הנגזר משם עצם זה ומשמעותו "נכריות". שם מופשט זה מופיע באחד הפסוקים הידועים ביותר בספר מקבים ב' – אותו פסוק שבו מופיעה, כנראה לראשונה בספרות היוונית, המלה היוונית "הליניזם" – ד יג:

ἦν δ' οὕτως ἀκμή τις Ἑλληνισμοῦ καὶ πρόβασις ἀλλοφυλισμοῦ.

מי שמכיר את המושג "נכריות" (או, בהקשר זה, "חקי של מעשי הנכרים"), קשה להניח שלא הכיר את המלה "נכרי" שממנה נגזר מושג מופשט זה. אך מה לנו ולבוקי סריקי מעין זה? במלון לתרגום השבעים מופיעות מלים אלה כשתי מלים נפרדות.

עמוד 270, הערה על יד לד: "יש לשים לב להנגדה היפה בפסוקים לג-לד: הוא וגם הם דברו ταῦτα 'כדלקמן', מילולית: 'את הדברים האלה', אולם הוא בהתנשאותו 'נשבע' בעצמו,¹⁹ ואילו הם 'אמרו' לה". מי שקרא ספרות היסטורית יונית בלשון המקור יספוק כפיו. אותה מלה המתורגמת כאן "את הדברים האלה" היא אחת המלים המצויות ביותר בסגנון הפרוזה היוונית של כל התקופות, כאשר מביא המחבר את דבריה של אחת הנפשות הפועלות. מי שדורש מדרש פליאה על סמך השמוש במלה מצויה זאת בשני מקומות שבהם מובאים דבריהם של דוברים בספור, חזקה עליו שלא מלא כרסו –

¹⁹ מהיכן אותו "בעצמו", ומה פרושו? הנשבע ניקנור "בחיי ניקנור", "בשמו של האל ניקנור", או בדומה לזה? כל מה שנאמר לנו הוא שניקנור נשא את יד ימינו לעבר המקדש ונשבע: במי או במה נשבע לא נאמר. הכהנים לא נשבעו בתגובה לדבריו, אלא בקשו רחמי שמים. (ומדוע היה עליהם להשבע כאשר הם מתחננים על ישועתם?) שניהם – גם ניקנור וגם הכהנים – גם "אמרו", ועוד "את הדברים האלה". יפה. אך נזכיר כי שבועתו של ניקנור בפסוק לג באה כתגובה על... שבועתם (!) של הכהנים בפסוק שלפניו (לב), שאין הם יודעים היכן מסתתר יהודה. גם שם לא נאמר במי או במה נשבעו הכהנים. האם עלינו להניח, בדרך גזרה שוה"מ מדרשו של שוורץ, שגם הם נשבעו "בעצמם"?

בלשון המעטה – בספרות היסטורית יונית בלשון המקור ובכחות עצמו. משול הוא למי שידרוש מדרש דומה על חזרתו של הבטוי "ויאמר", למשל, במגלת אסתר. בפרק ו, למשל, אנו מוצאים פעמים אחדות "ויאמר המלך" לעומת "ויאמר המן". יש לשים לב איפוא להנגדה היפה, גם המלך וגם המן "אמרו", אולם...²⁰

אפשר היה להביא עוד ועוד דוגמאות ל"ידיעת" היונית של המתרגם; אך נראה לי שמה שכבר הבאתי מיצג מצדדים שונים את קוצר השגתו המשוע ביונית. אוסיף עוד שכמעט בכל מקום בו דן שוורץ בהערה בענייני יונית, ההערה היא על משמעותם של מלים ובטויים, וכמעט תמיד הוא מפנה אותנו למלון היוני-אנגלי של לידל-סקוט-ג'ונס, או למלון לתרגום השבעים, או למלון לפוליביוס – כאילו המשמעויות שנותנים מחברי מלונים אלה למלים יוניות הן הלכה למשה מסיני. על הליכתו של שוורץ בעינים עוורות אחרי "המילון היוני-אנגלי הסטנדרטי" – ועל עוד שגיאות בסיסיות ביונית ששגה שוורץ במקום אחר – כבר הערנו, זאב רובין ואני, במאמר שיצא לאור לפני שנים אחדות.²¹ הרושם שמקבל הקורא האמון על השפה היונית הוא, ששוורץ אינו קורא את המקורות היוניים קריאה שוטפת, כפי שקורא אדם טכסט בשפה שהוא רץ בה, אלא מלה אחרי מלה, כאלו היה הטכסט היוני משהו מעין תשבץ, ולא ספר שנכתב לקריאה ולהנאה. ואף כאן אין הוא עומד תמיד על דיוקן של

²⁰ איני יכול שלא לספר כאן ספור ששמעתי בנערוטי מפי הד"ר יעקב שימקין המנוח, חתנו של אחד העם. חותנו, אבי אשתו, של אחד העם היה רבי חסידי בעיר קטנה, ואשר גינצבורג הצעיר ואשתו היו מבליים כמה מחגי ישראל ב"חצרו". יום אחד, בפורים, דרש הרבי דרשה, בה הסיק מסקנות מרחיקות לכת, על דרך תורת הסוד, מכך שכאשר מדבר הכתוב במרדכי הוא משתמש תמיד בצורת "ויאמר", ואילו אסתר, "ותאמר". לאחר הדרשה העיר לו אשר הצעיר כי מדובר כאן בהבדל הבסיסי בין צורת הזכר והנקבה של הפועל. הרבי הגיב: "אשר, גם אתה עוסק בדיקדעק?"

²¹ יוחנן גלוקר וזאב רובין, "תיקוני טקסט שגויים", סיני 127-126, תשס"א 2001, עמודים שנד-שסה, ובעיקר הערה 7 בעמודים שנט-שס.

משמעויות המלים, משום גישתו האיטימולוגית והפשטנית שכבר עמדנו עליה.

ד. והקורא מה יהא עליו?

הרושם הכללי ברור. לשונו העברית של התרגום היא עילגת – לעתים עד כדי גחוך – ויש מקומות לא מעטים שבהם הקורא צריך לקרוא אותו פסוק פעמים או שלש פעמים עד שיעמוד על כונת המתרגם. עברית אומללה זאת מוגשת לו, כדברי המתרגם בהקדמתו, כדי "לקרב אותו אל הספר" בלשון המקור. מי שאינו יודע יונית, ואינו מצוי אצל טכסטים היסטוריים, וספרות הליניסטיה בכלל, עלול להסיק מתרגום זה, ומה"שיטה" שביסודו, שמחבר ספר מקבים ב' כתב יונית קלוקלת ונלעגת, שלעתים קרובות – כמעט בכל פסוק שני או שלישי – אי אפשר להבינה. נכון הוא שהמחבר אינו מרבי הסגנון שבין ההיסטוריונים היוניים, ויש אצלו פה ושם – אך רק פה ושם – גם משפטים שתחבירם או סגנונם אינו נהיר בקריאה ראשונה. אך תרגומו של שוורץ אינו משקף את סגנונו של המחבר היהודי-יוני, משום הלקויים הגלויים לעין בידיעת היונית והעברית של המתרגם. כך הפך שוורץ סופר יוני בינוני לסופר עברי גרוע וקלוקל.

אמרתי שלא אעסוק בצדדים ההיסטוריים של ספר זה: זאת יעשה מי שמומחה יותר ממני לדברים אלה. אך קשה להניח שמי שהבנתו בטכסט המקורי – וניתן להניח בסבירות גבוהה ביותר, גם בטכסטים יוניים אחרים של אותה תקופה ושל תקופות אחרות – מוגבלת ולקויה, יהיה מוסמך לדון כהלכה, ולשפוט דברי חוקרים אחרים, גם בענינים ההיסטוריים, שאין הם יכולים אלא להיות מבוססים על הבנה יסודית ומעמיקה של הטכסטים המקוריים.

אחזור עתה לדברים שאמרתי בתחלת המאמר, על הסדרה המפוארת שבה יצא לאור ספר זה, ועל התמיכה הכספית והפרס הממלכתי שזכה להם הספר. מן הראוי היה להניח שספר כזה, בסדרה כזאת, היוצאת בהוצאת מוסד ממלכתי מכובד, יעבור תהליך חמור וקפדני של ברירה ובקורת לפני שימסרו אותו לקורא התמים: ולא הוא. לא ראיתי בשום מקום בספר זה כל אזכור של ועדה מדעית של סדרה זאת, המשגיחה על בחירתם של מתרגמים ברי סמכא הבקיאים

בלשון המקור ובלשון היעד, והמעמידה את התרגום הסופי – גם אם כתב אותו מומחה של ממש – לשיפוט המקובל בעולם המדעי, כלומר לקוראים ("לקטורים") מומחים, לפני פרסומו. אין לי ספק ששום חוקר הראוי לשמו, שיש לו השכלה קלאסית והשכלה עברית של ממש, לא היה מאשר את הוצאת התרגום הזה לאור כפי שהוא בידינו. נראה כי מישהו החליט מי הוא המומחה ליונית הליניסטית ולעברית, ומישהו החליט כי התרגום כפי שהוא לפנינו מדויק דיו וראוי לפרסום ללא עריכה מדעית. האם זה היחס הראוי מצדם של מוסדות ממלכתיים לאחד ממקורותינו החשובים ביותר לתקופה מרתקת ומכרעת בתולדות עם ישראל בעת העתיקה?

השוואה בין תרגום זה לבין תרגומו של אברהם כהנא – חוקר "עצמאי" שלא שמש בשום משרה באוניברסיטה – מראה שדוקא כהנא עמד ברוב המקרים על דיוקה של היונית וכתב עברית של ממש, שהיא עדין קריאה לאחר כשבועים שנה. (תרגומו של כהנא יצא לאור בשנת תרצ"ז, 1937). אך כיון שתרגומו של דניאל שוורץ מוגש לקורא בסדרה מפוארת היוצאת מטעמו של מוסד ממלכתי ידוע, ניתן להניח שמעתה ישתמשו בו קוראים לא מעטים ששליטתם בלשון המקור אינה מאפשרת להם לבדוק ולבקר, ויחדשו, מתוך עמידה מדוקדקת על כל פרט ופרט בלשונו העברית של שוורץ, חדושי תורה שאין להם שחר. ועל תרגום לקוי ומטעה כזה הוציאה יד יצחק בן-צבי את כספו של משלם המסים הישראלי.

יוחנן גלוקר, כפר סבא.

Katharsis

A Critical Review in the Humanities and Social Sciences

Issue no. 4, autumn 2005

Editors: Yehuda Friedlander, John Glucker, Doron Mendels

Advisory editorial board: David Bargal, Rachel Birnbaum,
Menachem Friedman, Moshe Gil, Asa Kasher, Elisha
Kimron, Hannah Rosén, Zeev Rubin, Moshe Shokeid,
Emanuel Sivan, Sasson Somekh, Daniel Sperber, Meir
Sternberg, Eyal Zamir

Correspondence should be addressed to:
P.O.B. 39352, Tel Aviv 61392

e-mail: katharsis_periodical@yahoo.com

Publisher: Mezaref – non-profit organization no. 58-041-
192-4, in collaboration with Carmel Publishing House,
Jerusalem

Published with the generous assistance
of the Shores Charitable Fund

© All rights reserved 2005

English Abstracts

Shimshona Eliezer

The Publications Industry

In this article I analyse the growing demand on academics in the faculties of humanities, from PhD students to the candidates for various promotions, to publish more and more every year and at every stage of their career. This is no longer the familiar "publish or perish" policy. It is now not enough to have *some* publications, and a few more at any later stage. Appointment committees are now told what exactly should be the minimal number of new publications at each stage – say, a book and three articles, or six articles, for a first appointment, another book and four articles, or eight-nine articles, for tenure, and the like. Without this minimal number of new publications, a candidate is not even to be considered for appointment, tenure or promotion. Often, the number of required publications is raised while the prospective candidate is at an intermediate stage. He or she is told, say, that, for the next promotion, six new articles should suffice; but when the next promotion comes up, the number has been raised retroactively (!) to eight or nine.

I must stress that such "minimal numbers" have nothing to do with the quality of the publications. A failure to publish at least the required number automatically disqualifies one from being even a candidate for discussion by the appointment committee. This is the charlatan's dream, where priority is given at the initial stage of appointment or promotion to those who are fast with their pens (or computers) and have learned how to produce many articles with the external paraphernalia demanded by periodicals – regardless of quality.

Committees consider not only quantity, but also the standing and reputation of publishers and periodicals; but this is a slippery criterion, especially these days, when even some of the most reputable academic publishers have succumbed to the pressures of "the publications industry", and have published books and articles which they would have rejected out of hand only twenty years (or less) ago. And this is a criterion considered by committees before they decide on the short list of candidates whose CV and publications should be sent to professional readers. Thus, criteria of quantity and appearances determine at the outset which candidates' career and publications will even be submitted for professional adjudication. Again, the cunning charlatans, with good connections and a knowledge of the external manners of impressing editors and publishers, leave hardly any chance to the careful and conscientious scholar, who takes his time checking his theories and evidence, and may not have formed the "right" connections, being too busy doing scholarship.

If, despite all this, some very serious scholars are still being appointed and promoted, it is because they have accepted this gloomy reality and are prepared to compromise their standards for a while – at least until they have tenure. I know some such scholars who feel miserable for having been forced to commit such a *trahison des clercs* in order to be able to enjoy the basic research conditions provided by academic institutions. Some such scholars have left the university in disgust, leaving the field open to charlatans. The results are apparent in some of the less flattering articles published in *Katharsis* and in some professional periodicals.

Shimshona Eliezer

Additions to my article in *Katharsis* 3

In my article in *Katharsis* 3, I described in some detail the growing commercialization of the faculties of humanities, and pointed out some of the results. Since the publication of that article, an official confirmation of my main point has come to light. In a meeting with students of the Faculty of Humanities in Tel-Aviv University, convened in order to explain to them the closure and amalgamation of departments, the Dean told his students: "We live in an age of marketing and post-modernism; once the faculty becomes profitable, nobody will touch it."

In this article, I attempt to understand what sort of profitability the Dean (like many others, on various occasion) is referring to. Faculties of humanities do not, as a rule, produce commodities which make profit in the open and competitive market. The reference is obviously to the amount of money a faculty, through the university, can obtain from the Ministry of Education. This depends entirely on the decisions and instructions of the University Budgeting Committee of the Ministry, the majority of members of which are bureaucrats. They dictate to the minority of academics, and to the universities, the terms and conditions for the amounts of money each of them may get – and their criteria are the purely quantitative and "levelling" ones which I described in my previous article. The "profits" are thus no real profits, but merely government funding conditioned on the universities complying with purely quantitative, bureaucratic standards posited by the politicians and their clerks. No one, to the best of my knowledge, has stood up against this degradation of all the criteria of quality and excellence in research.

Another recent phenomenon is the tendency of the faculties of humanities to force more and more students to start their PhD without the intermediate MA course. This is done, not for reasons of excellence or scholarship, but simply because the university – and through it the faculty – receives more funding from the Budgeting Committee for each PhD student than it does for an MA student. From the point of view of scholarship, at a time when the standards of the BA are plummeting, the intermediate MA course has become more important than ever before. But no academic criteria are even considered where funding is involved.

I also report that the rector of one of the Israeli universities has already declared that, in his university, he will make sure that all doctorate students submit their dissertations within two years of registering. The last Government committee made three or four years the time-limit for submitting a doctorate, but this rector wishes to become even more efficient, "more Catholic than the Pope".

Alon Harel

Skeptical Thoughts on Judicial Optimism

Aharon Barak: *The Judge in a Democracy*, Haifa University Press, Keter, Nevo, 2004.

The book *The Judge in a Democracy* explores the judges' role in a democracy. It is based on the rich experience of its author – Justice Barak – who has served as the President of the Israeli Supreme Court for many years.

Numerous writers and philosophers have argued that the judicial process is ultimately a political process and that judicial decisions reflect the ideological and political convictions of judges. Justice Barak resists this accusation. In this book he defends the claim that the judicial process is an objective process and that its authoritativeness is ultimately justified. *The Judge in a Democracy* can therefore be characterized as an optimistic book, as it defends the integrity and objectivity of the legal process.

The conviction that the judicial process is ultimately justifiable is based on the constraints and freedoms of judges in a democratic system. Judges benefit from institutional and ideological independence accompanied by constraints imposed by a detailed set of rules guiding the judicial decisions. The combination of a judge who, on the one hand, is free of ideological, political or institutional commitments and, on the other hand, is constrained by a set of rules and interpretative principles guarantees, in Justice Barak's view, the objectivity and rationality of the judicial decision and ensures the legitimacy of the court. The review critically investigates two features which, in Justice Barak' view, guarantee the integrity of the legal process: the objectivity of the judicial decision and the "balancing" paradigm.

Justice Barak believes that objectivity can be ensured by the obligation of judges to rely on social norms. When the

"personal values" of the judge conflict with the "social values", the judge ought to yield to the social values and thus guarantee that her own biases and subjectivity will not distort the decision. It is argued that this directive cannot constrain the judicial discretion. There are conflicting social norms with respect to most legal decisions and, consequently, the judge ought to make a decision as to which among the social norms ought to be applied in the particular case. Should a contract discriminating between gay and lesbian couples and heterosexual couples be decided on the basis of the prevailing social norm that gay and lesbian are equal? Or should it be decided on the basis of a libertarian social norm – namely a norm that dictates that the state ought not to interfere in voluntary contractual relations? Given the plurality of conflicting social norms, it seems that relying on social norms and popular convictions as a means of realizing objectivity is bound to fail.

Justice Barak also believes that balancing, in particular balancing conflicting values, is an essential legal device which promotes justice. This argument has two dimensions. Sometimes Justice Barak says that balancing conflicting values **dictates** what the right decision is. At other times, Justice Barak emphasizes that balancing is desirable as a means of **discovering** what the right decision is.

By using real cases, the review challenges both claims. It demonstrates that often values ought not to be balanced against each other. Instead, some values exclude other values from being evaluated at all. Thus, for instance, in examining the legality of torture, Justice Barak argues that dignity ought to be balanced against security. But it seems that dignity is not merely a value that competes with other values but is sometimes used to exclude other values and consequently to annul their relevance in certain contexts. Balancing in such cases is a misguided methodology because it ignores the structural features of the different

values. Finally, the review challenges the claim that balancing is desirable as a tool for discovering what the right decision is. The judge who is faithful to balancing often attributes relevance to considerations which ought not to be relevant just in order to follow the methodology of balancing.

Stripped of some of the most fundamental tools designed to establish the integrity of the legal system, Justice Barak's book fails to establish what he purports to establish, namely the legitimacy of the judicial process. The quest for such legitimacy must therefore come from other sources. Fortunately, the weaknesses of Justice Barak's jurisprudence do not necessarily affect his qualities as a judge. Judge Barak's intuitions often override Professor Barak's jurisprudence.

Lawrence Kaplan

Does Jewish Existentialism have a Special Character?

Jewish Existential Philosophers in Dialogue

By Ephraim Meir, translated and edited by Miriam Meir, Jerusalem: Hebrew University Magnes Press, 2004, 162 pp.

Ephraim Meir's *Jewish Existential Philosophers in Dialogue* seeks to provide the reader with an understanding of "the special character of Jewish existentialism" and the contribution it can make to general existentialist thought. The book is divided into three parts. The first part limns the main features of general existentialism and briefly surveys the lives, works, and leading doctrines of the major existentialists. The second and main part of the book reviews the lives, works, and basic teachings of important Jewish existentialist thinkers and writers. In light of his analyses in the first two parts of the book, Meir in the third and final part identifies "the special character of Jewish existentialism" and the contribution it can make to general existentialist thought as consisting in its emphasis on dialogue and intersubjectivity.

The boldness and scope of Meir's project are impressive, and his study does contain certain individual valuable insights; nevertheless, as a whole, it is seriously flawed. First, his characterization of general existentialism is thin and incomplete; second, his principles of selection are problematic: a number of the particular thinkers and works he chooses to discuss are unrepresentative and his focus on them is difficult to justify, while he ignores entirely or

X

passes over lightly very important and relevant thinkers and works; third, many of his interpretations of the overall thought of the thinkers he examines as well as his readings of specific texts of theirs are often questionable, if not plain wrong; fourth and finally, the distinction he draws between general and Jewish existentialism is problematic.

The body of the review is devoted to elaborating upon these criticisms. In its conclusion, I tentatively suggest with reference to the last criticism that if there is any broad contrast to be drawn, it is not between Jewish existentialism and general existentialist thought, but between religious and secular existentialism, more specifically between religious and secular existentialist ethics. Secular existentialist ethics as an ethics of reciprocal freedom emphasizes the importance of mutual recognition, acknowledgment, respect, enabling, collaboration, and confirmation. What is missing is mutual love. And, I believe, it is precisely this emphasis on the critical importance of the mutual exercise of the virtues of love, generosity, *hesed* (loving kindness), and sympathy in the sphere of inter-human relationships that characterizes the ethical teaching of the major religious existentialist philosophers of the twentieth century, both Christian and Jewish, from Marcel to Buber to Rosenzweig to Rabbi Soloveitchik.

Bilhah Nitzan

The Hasmonaean Period in Light of the Dead Sea Scrolls

Hanan Eshel, *The Dead Sea Scrolls and the
Hasmonaean State*, Yad Ben-Zvi Press,
Jerusalem 2004.

Eshel's book discusses the historical events which are mentioned in some of the Dead Sea Scrolls, trying to understand the attitude of the *Yahad* sect from Qumran (probably the Essenes) to these events from both the political and the religious aspects. Persons, sects and nations which formed part of these events are not named explicitly in most of the scrolls, but are referred to by typological sobriquets. Their historical identification and the data concerning their activity have to be unravelled by the readers. The sobriquets are based mainly on biblical typology, and the characteristics of the historical events are criticized according to the theological doctrine of the Qumran authors. Considering these qualities, scholars of the Dead Sea Scrolls - and now Hanan Eshel in his new book - have succeeded in deciphering the interesting data concerning the attitude of the *Yahad* sectarians to the Hasmonaean leaders Jonathan, John Hyrcanus and Alexander Jannaeus, and the various categories into which Hellenistic and Roman kings and commanders are classified. Eshel succeeds in throwing new light on some historical data by following the connections between different parts of some Qumran compositions. E.g. (1) the criticism of 4QTestimonia (4Q175) regarding the characteristics attributed to John Hyrcanus analysed in light of the ideal biblical characteristics of prophet, king and priest, and the messianic expectations of the *Yahad*

sectarians; (2) the historical reason for the prayer on behalf of Alexander Jannaeus in 4QApocryphal Psalm and Prayer (4Q448). Very important is the practice of criticizing historical figures and events during the Hasmonaean period in the light of typological models studied in the Bible. Thus, the criticisms of the Seleucid wars against Judaea are seen as a reflection of the Assyrian wars during the First Temple period (4QPesher Isa. A = 4Q161, fragment 5-6, and 4QPesher Nahum = 4Q169, fragment 3-4, column I, lines 1-3). Not all of Eshel's suggestions are acceptable. There is no appropriate biblical basis for a midrashic speculation regarding the death of Pompey on the shores of Egypt (4Q386), and Eshel's suggestion as to the reason for the cessation of writing Pesharim some time before 31 BCE does not fit the historical viewpoint of the *Yahad* sectarians. However, this book is an important contribution to the methodical exposure of the historical enigmatic data concealed in the literature of Dead Sea Scrolls.

Mario Sznajder

Details about the Life of a Mythical Hero: Che Guevara

Ephraim Davidi, *Che Guevara: The Life of a Revolutionary*, Tel Aviv, Resling, 2004.

Che Guevara: the life of a revolutionary, by Efraim Davidi, is a short book that tries to summarize the life, deeds and thought of Dr. Ernesto Guevara, better known as Che Guevara, a mythical twentieth century hero of Latin America and the whole world.

From his youth in Argentina, to his travels around Latin America; the meeting with the Castro brothers in Mexico; his joining Cuba's rebels and becoming a central figure of the revolution in that country; to his attempts to bring the 'revolution' to Congo and Bolivia; the life of Guevara is depicted in uneven terms and levels of analysis, as a figure whose influence spread well beyond his immediate spheres of action. This book raises more questions than it answers but provides a certain insight into a very interesting subject.

Avshalom Laniado

The Byzantine Empire in the Early Middle Ages According to a Textbook of the Open University

In 2003 the Open University of Israel published a four-volume textbook in Hebrew bearing the title *The Beginnings of Europe: Western Europe in the Early Middle Ages*. The nine units into which this textbook is divided were written by a team headed by Prof. Ora Limor. The first part of Unit 8 (*Neighboring Europe: The Byzantine and the Islamic Worlds*), is called "The Byzantine Empire in the Early Middle Ages". It consists of an introduction written by Dr. Iris Shagrir as well as of a Hebrew translation of two articles by D. M. Nicol and C. Mango respectively (D. M. Nicol, "Justinian I and his Successors - A.D. 527-610", in Ph. Whitting [ed.], *Byzantium. An Introduction*, 2nd edition, Oxford 1981, pp. 15-38; C. Mango, "Heraclius, the Threats from the East and Iconoclasm – 610-843", *ibid.* pp. 39-60).

Unfortunately, the introduction fails to discuss properly fundamental issues such as the emergence of Byzantium out of the Roman Empire or the success of fifth-century Byzantium in avoiding the fate of the Western Roman Empire, which underwent rapid disintegration from the beginning of the fifth century C.E. until its disappearance in 476. Moreover, the introduction fails to take into account the results of intensive research conducted during the last half-century on fundamental issues such as the status of late Roman and early Byzantine cities or the origins of the middle Byzantine military themes. The introduction also abounds in factual mistakes, misprints and unclear phrasings.

As for the articles of Nicol and Mango, there is no doubt that they were written by first class specialists in Byzantine history, yet these articles, which were published for the first time in 1971, cannot be considered as up-to-date. One may therefore wonder why they were deemed worthy of inclusion in a textbook written and published at the beginning of the 21st century. Moreover, the translation includes inaccuracies, while the footnotes added by the translator are not free from mistakes. This half-unit concludes with a chronological table for the years 324-1056, which is not as reliable as it should be.

The inclusion of a Byzantine half-unit in a textbook whose main subject is Western Europe in the early middle ages should be welcome, but the outcome is disappointing.

Alon Kadish

Remarks on the Military Aspects of Yigal Alon's Biography

Anita Shapira, *Igal [sic] Alon: Spring of his Life, a Biography*, Tel Aviv: Hotsa'at Hakibuts Hameuchad, 2004.

Professor Anita Shapira's decision to write the biography of Yigal Alon (1918-1980) can only be described as unfortunate. To begin with Prof. Shapira has decided to end her book with Alon's leaving the Israeli army in 1950 following the War of Independence. In doing so she has confined herself to Alon's military career while assuming, on the basis of general impressions, that as a politician and minister Alon was a failure, mainly because he did not realize his ambition to become Minister of Defense and Prime Minister.

The story of Alon's life up to the age of 31 consists of his childhood in Mescha-Kfar Tavor, education in the Kadouri elitest agricultural school, and the early years of Kibuts Ginosar which he helped found. The rest constitutes a short but important chapter in the early military history of Israel, a subject on which Shapira lacks sufficient technical knowledge.

The book has two major faults which render it largely unusable as an historical reference work. Firstly it contains an unreasonable number of factual mistakes, the worst of which result in a misunderstanding of military developments, battles etc. Secondly, Shapira chose to ignore a large body of research on the 1940's and Israel's War of Independence which has been published during the past two decades and is of direct relevance to her subject.

Consequently much of the book is from the outset out of date.

Rather than concentrate on the biography she was meant to write, Shapira decided to expand on the period and on Alon's generation. The book contains some interesting and insightful observations on the age and on some of its main protagonists. However some of her arguments are based on inaccurate evidence and others are of little relevance to Alon's life. Hence the book, while readable and interesting, cannot be recommended as an adequate biography of Yigal Alon or as an introduction to the 1940's and the story of the generation of 1948.

John Glucker

Herbal Nutrition Squashing the Intellect

Daniel S. Schwartz, *II Maccabees*, Introduction,
Hebrew Translation, Commentary. Yad Ben-Zvi,
Jerusalem 2004, 351 pp.

This lavishly produced volume is part of a new series of texts published by Yad Ben-Zvi, "Between Bible and Mishnah". Its aim is to supply the Hebrew reader and student with new editions – in translation whenever the original is not in Hebrew – of texts written by Jews in what is broadly called the "Second Temple Period". My review does not deal with the historical and literary discussions in the introduction, notes, and commentary. I hope that some expert in these fields will review these aspects of the book. I concentrate on Schwartz' understanding of the original Greek of *II Maccabees* and on his Hebrew rendering of the text.

Schwartz claims that he has tried to stick as closely as possible to the Greek, so as to 'bring the reader close to the original', rather than 'bring the original close to the reader'. I show that, both from the Greek and from the Hebrew aspects of his translation, he has failed to do anything like it.

His insistence on translating every word as closely as possible to the Greek original – as he conceives it – has produced a sort of pidgin Hebrew which the Hebrew reader will find ridiculous, preposterous, or plainly unintelligible. My title here is my attempt to translate literally Schwartz' Hebrew renderings of two Greek expressions, the first meaning 'vegetarian food', and the second 'breaks one's heart'. Other examples, where the peculiar Hebrew can, just about, be translated are 'he left life behind him', 'he

slaughtered twenty-five thousand corpses' – and '[God] flung down Jericho in the days of Joshua'.

Such bizarre Hebrew expressions, which one finds on every page, do not correspond to the style of the Greek original, which is no literary masterpiece, but has hardly anything like the strange and confused style of this translation. This outlandish Hebrew is due both to the translator's imperfect command of the Hebrew language – both ancient and modern – and to his dubious mastery of ancient Greek. It is not an accident that most of the philological notes to this translation deal with the dictionary meanings of individual words and phrases, as if an ancient Greek text were something of a crossword puzzle.

Here are some examples of the translator's understanding of Greek. In a number of places, he makes heavy weather of the particles μέν and δέ, which he invariably translates as expressing a contrast, and regards them as the rhetorical figure *inclusio*. Of course, the contrast is not always there, and sometimes it has to be eked out by force. In two places, he also points out the immense significance of two opposing sides both saying ταῦτα, and bases a whole midrash on the significance of this 'unusual' phenomenon. He translates ζωγραφεῖν literally as 'to paint animals', and ἔσω τῶν θυρωμάτων as 'inside through the openings of the gates'. In a few places, he takes the genitive absolute to be the subject of the main sentence. In one central place, this gives the story a meaning opposite to what we find in the text. On every page, the nuances of the author's Hellenistic Greek are missed. In other cases, plain Classical constructions are misunderstood. I conclude that, as far as the translation is concerned, the Hebrew reader will be better advised to read, or consult, Abraham Kahane's 1937 translation rather than this new effort.

זכרון לראשונים

Remembrance of the Former Generations

This is a section which appears at the end of each volume of *Katharsis*, consisting of a critical article by an Israeli scholar of the first few generations of academic life in Israel. In each issue, this section contains a reprint of the article and an introductory note on the author and his achievements, with a photograph of the author whenever possible.

In vol. 1, pp. 116-127, we reprinted an article by Chaim Wirszubski, 1914-1976, on Hebrew translations from Classical literature. The article was originally published in 1955.

Chaim Wirszubski was Professor of Latin at the Hebrew University of Jerusalem. He was a well-known expert on Roman political thought in the late Republic and early Empire; a translator of Spinoza into Hebrew, and a leading expert on Christian Kabbalah, whose books and articles on the Kabbalah of Flavius Mithridates and Pico della Mirandola laid the foundations of this branch of study. Two pages of the original article were accidentally omitted, and were reprinted in vol. 2, p. 160.

In vol. 2, pp. 149-159, we reprinted an article by Yaacov Fleischmann, 1921-1990, on the problem of objectivity in the study of Jewish history. The article was first published in 1958.

Yaacov (Eugène) Fleischmann was Professor of Philosophy, Tel-Aviv University, and a Researcher at the Centre National de Recherche Scientifique (CNRS) in Paris. He was an expert on Continental philosophy, especially in the nineteenth and twentieth centuries, and on the philosophical background of the social sciences. His two books in French on Hegel's political philosophy (1964) and

on Hegel's logic (1968) are still among the standard books in this field. His Hebrew book on the problem of Christianity in Jewish thought from Mendelssohn to Rosenzweig, published in 1964 and later translated into French, was one of the first studies of this issue.

In vol. 3, pp. 168-184, we printed for the first time, from the author's manuscript, a response by Saul Lieberman to Gedalyahu Alon's review of Lieberman's *Greek in Jewish Palestine*, 1948. The Hebrew periodical *Kiriat Sefer*, in which Alon's review was published, refused to publish Lieberman's response, and it had remained unpublished until now.

Saul Lieberman, 1898-1983, was one of the greatest Talmudists in modern times. Much of his work laid the foundations for a proper critical text of the Jerusalem Talmud. He was also an accomplished Classical scholar, and his two books on Greek and Hellenism in Jewish Palestine were pioneering works in this field. An earlier book of his in Hebrew uncovered the remains of Jewish customs and traditions hidden among the writings of some of the early Greek and Latin Church Fathers. Lieberman taught for many years in Jerusalem, and spent the last thirty years of his career as Professor of Talmudic and Midrashic Literature, Jewish Theological Seminary, New York.

In this volume, pp. 161-168, we reprint a review by Abraham Saltman, 1925-2000, of Joshua Prawer's book on the Crusader's Kingdom of Jerusalem. The review was first published in 1964.

Abraham Saltman was Professor of Mediaeval History and founding head of the Department of General History at Bar-Ilan University. His earlier works dealt with various topics in the history of the mediaeval English Church and monasteries. In his later years, he edited from manuscripts some Latin commentaries on books of the Bible (Samuel, Chronicles, Song of Songs), and showed that they were

based to a large extent on some of the Jewish mediaeval commentators. He was regarded as a leading expert on the mediaeval history of the Church in England and on Christian-Jewish relations in the mediaeval West.